

ЭТНОГРАФИЯ

УДК 398 (=161.3)

МЛЫНАРЫ ЯК НОСЬБЫТЫ ЧАРАЎНІЦТВА Ў НАРОДНАЙ СВДОМАСЦІ (ПАВОДЛЕ ВУСНАПАЭТЫЧНЫХ МАТЭРЫЯЛАЎ ПІНШЧЫНЫ)

А.М. НЕНАДАВЕЦ

*Бабруйскі філіял Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта,
г.Бабруйск, Рэспубліка Беларусь*

Так павялося, што ў народных уяўленнях вадзянік кантактаваў толькі з прадстаўнікамі трох «прафесій» – млынарамі, рыбакамі і пчалярамі. Дакладней з тымі, хто меў прамыя адносіны да вады ці займаўся на вадзе нейкай дзейнасцю (у дадзеным выпадку, будзем лічыць, прафесійнай). Спынімся на гэтых адносінах падрабязней, тым болей, што ўзаемаадносіны вадзяніка з млынарамі былі незвычайна цікавымі і своеасаблівымі. Е. Раманаў адзначаў: «Механік, які будзе вадзяныя млыны, а потым і сам млынар абавязаны знацца з вадзяніком і ўсяляк з ім ладзіць. У адваротным выпадку вадзянік не раз парве млын пры будаўніцтве і ў будучым будзе яго ламаць і псаваць. Звычайна вадзяніку даюць паднашэнне: закідваюць у плаціну жывую курыцу, хоць патрабуецца хрысціянская душа». У этнаграфічных запісах з Гродзенскай губерні ёсць сведчанні, што ў былыя часіны ў падобных выпадках закопвалі жывых сірот. Пчаляры таксама прадаюць сваю душу вадзяніку, каб мець многа пчол, мёду і воску. Пра такіх пчаляроў гавораць, што «ў іх носе нешта ёсць!»[1].

Справа ў тым, што з даўніх часін у народзе назіраецца цікавая з’ява – чалавека, які вылучаўся сярод астатніх незвычайнымі здольнасцямі, заўсёды абвінавачвалі ў сувязях з нячыстай сілай. Тлумачэнне гэтаму было простае – ён мог зрабіць тую рэч, якая іншым была не пад сілу, ці прымушаў працаваць на сябе водную стыхію, што таксама асацыяравалася з чортам. Для млынароў, адпаведна, такім памошнікам быў вадзянік. Чым можна растлумачыць, напрыклад, тое, што млынар трымаў млын на самым вадаёме і не баяўся, што вадзянік яе разбурыць? Мала гэтага, чалавек яшчэ і значны прыбытак ад свайго занятку атрымліваў, жыў лепей за іншых. Гэта давала падставы і для аналагічных заключэнняў. А. Афанасьеў аўтарытэтна заяўляў: «На ўсялякім млыне жыве толькі па адным вадзяніку, і нават болей, кожны вадзянік загадвае сваім колам. Млынар абавязкова павінен быць варажбітом і сябраваць з нячыстай сілай, інакш справа не пойдзе на лад» [2].

Запісы вуснапаэтычнай творчасці апошніх 20-25 гадоў таксама станоўча адказваюць на факт сцверджання сяброўства паміж млынарамі і вадзянікамі. Паведамлялася пра гэта на поўным сур’ёзе, без долі нейкага там сумнення ці жарту. Болей таго, можна адназначна сцвярджаць і пра захаванасць традыцыйных поглядаў у мясцовага насельніцтва на млынара, які нібыта асацыяраваўся ў іхняй свядомасці з усім самым адмоўным, а іншымі словамі, - з нячыстай сілай ці нячысцікам (чортам). У дадзеным артыкуле мы прыводзім прыклады, якія датычацца аднаго толькі млынара – гаспадара вадзянога млына. Але яго лічылі ў навакольных вёсках Піншчыны моцным варажбітом. Матэрыялы запісаны больш за дваццаць гадоў таму і нідзе раней не публікаваліся.

«У нас даўно мельніца стаяла. На ўсю раку адна такая была. Огромная, здаровенная. Со всех окрестностей ехали сюда муку молодь. До этого времени тое место на реке Мельничным называют. Сам мельник з родными жыў неподалёку, на хutory. Это быў суровый человек. Ліш бы з кім за ўвесь день мог не перэзмолвіцца словам-другім. Стоіт або сідзіт, што той камень-моўчун, ўсё на этом. Від также імёў необычный: обросший, лохматый. Неакуратный і, што самое главное, глаза ў яго всегда блестели. Пожилые люди говорили – это как раз і есть свидетельство того, што он знаецца з нечистой силой, што пры ёй определённой помощи получает себе прибыль. Ешчо у его брови на переносице срослись. Як нахмурыцца, так аж мороз по коже, кажэцца, што чорт у цебя ўсмадваецца. Этот человек не бояўся ходзіць по берегу рэкі ў любую погоду, мог купацца і крычаць пры этом во ўвесь свой голос. І говорили, будто бы именно ён мог остановиць буру. Выйдет на свою площину, повернецца до мельницы спиной і смотрит унимательно на воду, слоўно

кого-то высматривае ў неспокойных волнах. Ўначале неподвіжно стоіць, а потым начынае што-то шэптаць. Про што ён шэптаў? Хто яго знае. Блізка к тому мельніку ніхто не падбіраўся, потому што бояліся» [АПЗ (1)]; «У нас мельница когда-то стояла, і на ней хозяйничаў одзін стары дед. Опытный человек быў, нічога і нікого не бояўся. Про яго говорылі, што ён цесно дружыў з водяным. А як жэ по-другому могло быць? У ўсех вокруг голод, холод, а ў мельніка ўсёго хапае. Мало того, утверждали, што за ўсю жыць яго мельница ні разу не была разрушэна, не горэла, пошці не ломалася, у ёй дажэ молнія не біла. Дзе ж вы такое ўстрэчалі? На рэчку выбіраўся на лотцы одзін. Нікого больше не браў. Не бояўся, відно, што случыцца што-то плохое. Сам стары выдзяляўся здоравенным горбом. Говорылі, што яго такім ведзьма сделала за какой-то грэх. Тот мельник за проста так немагаў. Відно бояўся штобы сіла даром на другіх не трацілася. Могло быць і такое: у яго такая договорённость была з водзяным – немагаць другім. Одзін раз відзелі дажэ, как тот стары на воду шэптаў што-то. Будто бы водзяного благодарыў за помоч або, можэ, просіўмагаць у далейшым. Мельніку на вочы не особо стрэмілісь пападацца, бояліся яго злых глаз, того, што ешчо якую-небудзь болель на чэловека накіне. Нет бы к чэму хорошему, а к гэтому ўсякіе ведзьмакі і чародзейкі былі на удзіўленіе прыспасоблены. Сільно зачароўвалі, раз воду могли прыговораць і яна становілася послушной: не круцілася, не ломала плоціны, не порціла мельніцы. Такі чэовек на нашых вочах жыў. А як помер, тогда только ў яго дом перун ударыў і ўсё дочыста згорэла, будто бы і не было нікогда гэтых построек» [АПЗ (2)]; «Мельник – родной брат чорта, а інакш і быць не можэ. Как же он себе мельницу построиць, еслі з нечысціком знацца не будзець? Говорылі, што мельник своему сыну професіёнальные секрэты перадае. Когда почувствует смерть, то і пересказывает. У его родні, звычайно, мало было. Дзецей – одно, двое і ўсё на тым. Бояліся чародзеі, штобы іх секрэты не сталі шыроко ізвесны, і штобы дзеці не голодалі. Мельниц жэ тогда немного было, і не было возмозможсці даць кажному сыну по одной. Мельницу поставіт себе і сыну потом перадае, штобы на новое место не перэбірацца, потому што там ведзь может не найці своего опекуна-нечысціка. Мельник не боіцца, што чорт разбушуецца. Оні жэ дружат. І еслі што, то нечысцік скоро успокоіцца, штобы не обіжаць свойго подзельніка. У нас быў такой чэовек, ён і крэсцьянам многа зла, многа беды прынёс, потому што насылаў на іх ўсякіе болельні. Ён ідзёт по водзе спокойно, не оглядываецца, не беспокойцца, што сейчас его за ногі водзяной ухваціт, потому што тот просто не імеет над нім власці. Стане перэд началом работы на плоціне, посмотрыць на воду, пошэпчэ якіе-то таінственныя слова і начынае молюць. Ужэ, наверное, уверенный ў правільносці того, што ён дэлае, іначэ і быць не могло. Такой вот страшный мельник жыў, чародзей-ворожбіт чрэзвычайно сільный» [АПЗ(3)]; «Млынар у блізкім сяброўстве з вадзяным, таму што ён даўным-даўно, калі толькі пачынаў сваю справу, прадаў яму душу. А вадзянік – гэта той жа самы чорт. Нічым асаблівым ён не адрозніваўся ад астатніх нячысцікаў. Такі гаспадар ведае, як падыйсці да вадзяного валадара нават у хвіліны самай найвялікшай раз’юшанасці. Калі хто прыглядваўся, то, відаць, заўважыў, што вадзянік злуецца, уздымае хвалі, пераварочвае чаўны, залівае лугі і палі, а да плаціны, якая насыпана ля млына, не падбіраецца. Дзіўна ўсё атрымліваецца, там хвалі, як хаціны, а тут, усяго за пару крокаў, спакойненькая вадзіца, нібы ў калодзежы. Падчас буры ці навальніцы млынар абавязкова дзяжурыць на млыне. Баіцца, каб вадзянік не забыўся ці ненарокам не абрынуў свой гнеў і на ягоную пабудову. Стаіць і штосьці шэпча. Млынару-варажбіту хрысціцца нельга, ён, напэўна, прамаўляе аднаму яму толькі вядомую замову. Яе пад вялікім сакрэтам млынар перад смерцю перадае свайму старэйшаму сыну. Калі ж сыноў у млынара няма ўвогуле, то гэта для яго найвялікшае гора, таму што чужым людзям, у якіх бы добрых ён з імі не знаходзіўся адносінах, замову пераказваць нельга. Тады чароўныя веды, магчымасці і здольнасці, запазычаныя ад вадзяніка, паміраюць разам з млынаром» [АПЗ(4)].

Такую ж самую асабліваць адзначаў у сваіх працах і Я.Ляцкі, які пісаў: «Паводле агульнапрынятай думкі, млынары сябруюць з вадзянікамі і карыстаюцца іхнімі паслугамі для паспяховага вядзення сваёй справы і ў тых выпадках, калі проста неабходна дапамога звышсістотнай сілы... Падзьме млынар на вадзю, пашэпча яму аднаму вядомыя словы – і справа зроблена, жаданне выканана. Адносіны з нячысцікам адбіраюць у млынара магчымасць загінуць ад вадзі: іменна млынары ніколі не топяцца» [3]. У гэтым выказванні якраз і падкрэсліваецца факт непатапляльнасці млынара. Лішні раз указваецца, што сам ён быў надзвычай моцным варажбітом, якому было дастаткова «пашаптаць на вадзю» і ўсё навокал супакойвалася.

У народнай творчасці захавалася нават думка, чаму так шанаваў вадзянік свайго сябрука млынара. Аказваецца, мала таго, што гаспадар быў звязаны з нячыстай сілай, запрадаў ёй сваю душу, дык ён яшчэ і пастаянна прыносіў вадзяніку ахвяры, паднашэнні, таксама ледзьве не

абагаўляў яго: «Вопытны млынар з вадзянога млына пры першых замаразках, калі вада пакрываецца ледзяной скарынкай, апускае вадзяніку пад кола кавалак сала, «каб калёсы не скрыпелі», так растлумачыў гэта стары млынар Рыгор Парэцкі, а калі забіваюць свінню, то кідаюць і цэлую нагу. Па вялікаму рахунку непераборлівы вадзянік задавальняецца і часткай свіных кішак, пакрытых тлушчам. Не прынясі млынар гэтай ахвяры вадзяніку, - будуць праблемы са смазкай для колаў, вадзянік будзе вылізваць яе з буксаў і злізваць з восяў і, акрамя таго, можа шмат нашкодзіць» [4]. У А.Афанасьева знаходзім наступнае сведчанне: «Млынары, каб вадзянік не прарваў плаціну, адзін раз у год прыносяць яму адкормленую чорную свінню; хто гэтага не зробіць, таго ён замучыць падчас сну, а плаціну абавязкова размые. Як певень, што служыў сімвалам агню, быў прысвечаны дамавіку і лічыўся найлепшай для яго ахвярай ежай, так і гусь, прадстаўнік воднай стыхіі, прадназначаўся вадзяніку. Калі выкінуць жар з коміна, то з мэтай захавання хаціны ад пажару, апускаюць у яго жывога гуся: сродак гэты, паводле народнага звычаю, такі ж выратавальны, як і вада, што залівае агонь. Гусі і качкі ўсё лета жывуць на рэках, азёрах і вадаёмах пад наглядам дзядулі-вадзяніка, а на зіму пакідаюць замёрзшыя воды. У сярэдзіне верасня, калі становіцца адчувальным набліжэнне зімы, вадзяніку ахвяруюць гуся як развітальны падарунак – падзяку за тое, што ахоўваў хатніх гусей і качак на працягу лета» [2, с.417-418].

А.Афанасьеў гаворыць пра гуся і не звяртае асаблівай увагі на тое, якой афарбоўкі ён быў – шэры ці белы. І дарма, таму што ў такой адказнай справе гэта было надзвычай важна. Вадзянік жа асабліва любіў чорны колер: «Вадзянікі суадносяцца з чорным колерам: ім прыносілі ў ахвяру чорнага казла, чорнага пеўня, існаваў звычай трымаць на млынах чорных жывёлін, якія падабаюцца вадзяніку» [2, с.418].

«Патрэбна абавязкова мець на ўвазе, што калі, напрыклад, трымалі пеўня ці пеўняў на млынах, дык абавязкова чорнага колеру. Справа ў тым, што даследчыкі сцвярджаюць пра сувязь пеўня і з падземным светам. Тут вялікую ролю іграе афарбоўка пеўняў: калі светлы, чырвоны певень звязваўся з агнём, сонцам, то чорны – з вадою, з падземным царствам і сімвалізаваў сабою суд Божы, зло. Так, Казьма Пражскі ў «Чэшскай хроніцы» (XI-XII стст.) паведамляў аб звычаі хадзіць да крыніц і забіваць там чорных пеўняў і курэй, адначасова заклікаючы нячысціка. Яшчэ ў XIX стагоддзі існаваў звычай тапіць пеўняў і курэй ў вадаёмах у дзень Святога Фейта. Вядомы таксама і абрад рускіх людзей, калі яны прыносілі ў ахвяру вадзяніку пеўня, якога жывым закопвалі ў зямлю, і звычай трымаць на вадзяных млынах чорных пеўняў і іншых жывёлін чорнага колеру (напрыклад, катой), таму што гэты колер лічыўся свяшчэнным» [5].

Адпаведныя прыклады сустракаюцца і ў нашых запісах: «Мельнік наш, Максым, адзін быў у отца. І, што самое глаўное, его отец тожэ молоў муку. Когда с кем ўстрэчался, то даже не здоровался. Не тому што лэніўся, а тому, што не хоцеў на людей свою чароўную сілу ізрасходовать. Говорылы, што когда слово-другое промолвиць, так і на гэта якіе-то его усілія ідуць, а оні ж потом ему могуць понадобіцца, штобы з водзяніком водзіцца. У его была пара катой. Такія ужэ страшныя, Здоровенныя, чорныя, як ноч, вочы тыя, што талерочки. Як уставіцца на чловека, так здаецца, што гэта пара нечыстых за душу ўхвацілісь. Оні ў его і не муркалі, одно толькі лежалі, і не абы-дзе выцягівалісь, а на плоціне, што около млына насыпана была. Лежаць собе на сонцы і ўсё. Хозяін жэ іх толькі салом одним корміў. Наибольш опытные людзі говорылі, што гэта посланцы водзяніка на землі і ёны за парадком следзілі, наблюдалі, як мельнік дзелаў ўсё так, як іх хозяін трэбаваў» [АПЗ (5)]; «У нашэго мельніка певень жыў на подворку. Отлічаўся тем, што, во-первых, быў чорным-чорны. А во-вторых – сувсім безголосый. Ніхто і нікогда не чуў, штобы ён запеў, як это дзелають другіе пеўні. Захлопаў крыллямі. Только еў і еў. Будто ў бездонный мех зерно сыпаў. Говорылі, што чорного петуха мельнік держаў не больш трох лет, потом ў одну із цёмных ночэй топіў около своей мельницы ў водзе і сразу жэ заводзіў другога. Без чорного петуха хозяін не чувставаў той сілы, которая была перэдадзеная ему од водзяніка» [АПЗ(6)]; «Каб толькі імець найбольшы прыбытак, мельнік ішоў на ўсё. Продаваў свою душу водзяному, і той тогда убеждаў хозяіна, што поможэ ему ў любом выпадку. Праўда, часто обещачь то обещачь, але не особо довераў, потому што вынуждаў мельніка прыносіць ему ўсякія жэртвы. Пры гэтом трэбоваў толькі жэртвы чорного і ніякого другога цвета. Потому любы мельнік дэржаў на своїм подворку ці чорного козла, ці чорного пеўня, а колі не мог завесці гэтых жывёлін, то заводзіў хоця бы чорных катой, якіе тожэ говорылі про нэчыстую сілу» [АПЗ(7)].

У вышэй прыведзеных прыкладах гаворка вялася пра ахвяраванне толькі чорных жывёлін і чорных птушак, але згадваюцца выпадкі, у якіх зафіксавана проста паднашэнне ахвяры, без усялякага падзелу ў залежнасці ад афарбоўкі: «У Архангельскай губерні пра прыбывающую ваду

гавораць, што яна заживае. У гэты час гняўлівага вадзяніка ўлітасціўляюць ахвярамі. Сяляне, сабраўшыся, купляюць кабылу, не таргуючыся пры гэтым; тры дні адкармляюць яе хлебам і адходамі канаплянага масла; потым спутваюць ёй ногі вяроўкай, на шыю прывязваюць два жарнавыя камяні, галаву абмазваюць мёдам, у грыву ўплятаюць чырвоныя каснычкі і апоўначы апускаюць яе ў апалонку (калі яшчэ стаіць лёд), ці топяць пасярод ракі (калі лёд сышоў). Тры дні чакае вадзянік гэтага падарунка, час ад часу паказваючы сваё незадавальненне калыханнем вады і глухімі стогнамі. Задобраны паднашэннем, ён уціхамірваецца» [2,с.417].

Як бачым, А. Афанасьеў зафіксаваў усеагульную ахвяру, калі яе можна так вызначыць, сялян вадзяніку. Трэба падкрэсліць, што хоць вадзянога валадара баяліся і паважалі, тым не меней, ахвяры прыносіліся на Беларусі не ўсімі сялянамі, напрыклад, нейкай канкрэтнай вёскі, а млынарамі па-асобку: «Своімы вочыма бачыў, як наш мельнік свынёй окорок у воду ўкінуў. Як шлёпнуў, то толькі пырскі во ўсе бокі полэтелі. Коло ёго стояў чорный собака і ўсё оглядваўса, усё прынюхваўса. Можно было подуматы, што ён охраняў хозяіна і тое, што той робыў во ўрэмя того тайного обрада. Потом ешчо штосьці мельнік шэптаў і бросаў кукі хлеба ў воду. Тры раза кінуў. Цэлый коровай разломаў на тры часці і ўкінуў у воду. Не іначэ, як што-то ворожыў, а можэ, сілу водзяного перэнімаў» [АПЗ(8)]; «Хто мельніцэй ўладзеў, той, извесное дзело, з водзяным знаўса. Іначэ ёму і жыць нельзя было, потому што не сушчэствовало бы ніякого благополучья. Мало жэ мельніцу построіць, её ешчо нужно і сохраниць, зберэч от гнева водзяного. Тут ужэ мельнік браўса подкупіць хозяіна воды, штобы тот односіўса до ёго поблажліво і благопрятствоваў у ізбранном дзеле. Мельнік хітро поступаў, откупліваўса подношением. Но его можно было прыносіць не кажный дзень і дажэ не ў любы час дня, а толькі ў абозначаны срок, который мельнікі обязацельно зналі. Поросят молодых парками кідалі ў воду. Что-то такое дзелаў мельнік, што ёны дажэ і не візжалі, а лежалі ў его руках живыя і молчаливыя. Некоторые убеждалі, што перэд эцім подліваў поросятм ў еду самогонкі і тыя ўпіваліся. Як бы там ні было, але поросят кідалі – гэто точно» [АПЗ(9)].

Сустрэкаюцца ўказанні і яшчэ на некаторыя віды ахвяраванняў. Напрыклад: «У першыя заморозкі мельнікі жэртвовалі ему мяса. А ў некоторых месцах рыбакі зверталыся до ёго з просьбой помогаць у лоўлі» [АПЗ(10)].

Здавён млынара баяліся і за лепшае лішні раз лічылі з ім не звязвацца. Усялякае магло здарыцца, і тым болей, калі справу маеш з чалавекам, які запроста мог падтрымліваць сувязі з нячыстай сілай, а раз так, то, атрымліваецца, і сам разумеў тое, чаго зразумець простаму смертнаму было не дадзена. Сяляне, якія любым чынам імкнуліся забяспечыць сваю асабістую недатыкальнасць, разумелі, што поўнасьцю нейтралізаваць уздзеянне чорнай сілы, якая сыходзіла ад млынара, яны не здолеюць, але нейкім чынам папярэдзіць удар, змякчыць яго ім было пад сілу. У якасці ўсемагачыхых абярэгаў, па сцверджаннях сялян, маглі выступаць самыя розныя прадметы, замовы, малітвы, нават дзеянні. Пастараемся разглядзець усё гэта па парадку.

Спачатку неабходна спыніцца на замовах, увогуле рэдкіх прыкладах, звязаных з аховай жыхара вёскі, які вёз на памол зерне, ад уздзеянняў млынара, ад тых злых учынкаў, якія ён мог чыніць сумленным працаўнікам. «Первым разом, добрым часом, Господу Богу велікому пану, помолюся, Хрысту самому поклонюся. До млына еду, шчыросці прошу, оховы шукаю, от его цёмных вочэй уцекаю. Учора, ешчэ звечора, соўнейко ласкаво іграло, дорогу мне добрую прэдвешчало. Сегоння с ранку зара занялася, чырванню накрылась, мне знак давала, што ў млынара сілы не стане, усіх людзей словом своїм злым ні ў якім разе не дастане. Зара заседалася, з сонцам ясным у небе сустракалася. Там залотыя ключы ў рукі свое брала, дубовую дверцу одмыкала, сілу чыстую супроць мельніка злого выпускала. За гэты палог шаўковый подымала, соўнейка шчырае выпускала, добрую дарогу ўсім людзям чэсным прадвешчала, а майму ворагу – рот замыкала, рукі звязвала, вочы платком чорным шчыльно заслоняла. Устаў я раным-рано, подыйду к воконцу, шчырым-шчыра ўздыхну да Бога, дай жа мне, Божа, шчаслівую паездку, лёгкую памолку, ад мельніка толькі радасць-спагаду і ніякой трасцы. Сам святы Юрый мне каня варанога запрагае, святы Власій усю дарогу не адыходзіць, а памагае, ўсялякую нечыстоту одгоняе, от ліхой напасці зберэгае» («Перэд дорогой на мельніцу»). [АПЗ(11)].

Гэта вельмі рэдкая замова, якую нам удалося зафіксаваць у адзіным варыянце. Усе астатнія замовы характарызаваліся як агульныя і называліся ныйнакш, як «Ад чаравання», «Ад злога ведзьмавання», «Ад чарадзеяства» і г.д., а млынар у іх выступаў адным з персанажаў, варожачым супраць «чэсных хрысціян», «Зара другую зару займае, свету белага, свету божага шчыра жадае». Сама Прэсвятая Богородзіца ангелаў ажыдае. Ангелаў сваіх ажыдае і ім угаварае: «Ангелы маі, храніцелі маі! Засцеражыце раба божага Антона от нечыстой сілы, от трыдзеяць колдуноў, от

трыдзеяць ліхіх ведуноў, от чорного млынара, от его чарадзеяння, ад усякай уражаскай сілы, от ведзьмы-чародзейніцы. Адгараді яго, Госпадзі, жалезною, непрабіўною даскою. Каб нікая сіла яго не дастала, каб уся нячыстая бокам абмінала. Толькі тады яго ведзьма дастане, злая сіла на яго абвяне, от мельніка ён гора зазнае, колі гэта ўсё ліхое туу крэпкую сцену ілбом прабіваць стане, сковороду одсуне, а доску согне і сілою проломіць.

На горэ Сіянській стоіць цар-цэркуў, у той цэркві высокія прэстолы стоіць, ранніе заўтрэнні воспеваюць, службы святыя совершаюць, проскомідыі от злых ведзьмоў і іхняго ведзьмовання доставаюць, херувімоў выслаўляюць. Святы Міхайло на прэстоле стоіць, бачыць усіх чысто нас, і праведнікоў і ябеднікоў, і нагоніцеляў, і ведзьмоў-чародзейніцаў, і млынароў-колдуноў; і разбіваець-поражаець усіх іх велікою громою, пекучою моланнёю, жалезною скалою, а мельніка того топчэ сваім богатырскім конём, сячэ сваім войстрым мечом. Осветі, господі, гэтую часіну, поможы рабу божому Антону, шчо ён нікого не бояўся, а тобою от злого чаровання прыкрываўся! Амінь!» [АПЗ(12)].

Часам у якасці слоўнага абярэга ад злой сілы млынара выкарыстоўвалі замовы, якія насілі назву «падарожных» і шапталіся перад адпраўленнем у дарогу. Сапраўды, атрымлівалася, што дарога да млынара – гэта ж таксама дарога. Няхай сабе і не такая ўжо і далёкая, затое надзвычай небяспечная і адказная, мало што потым мог прывезці гаспадар у сваю сямейку. «Шлях караценькі да млына і назад. Дарогі той на поўдня, да працы на столькі жэ. Солодкое дзераво к осіне горкай не прыстане, к мойму гаспадару (імя) у дарозе нічога не прыстане. Як конь жэрабя не прывядзе, так і пуць гэты да ліхога не прывядзе; як певень за своё жыццё яйко не знясе, так і пуць да мельніка нічога злага не прынясе; як бык цяля ніколі не прывядзе, так і дарога да бяды не прывядзе. Святы Юрый, Святы Мікола і Святы Антоній, да помашчы прыступайце, мне сілы давайце. Каб як поехаў, то так і прыехаў, а што злое ўссела, то коб ёно на гуркую осінку по дарозе начэпілася. Амінь» («Змова ў дарогу на млын, ці куды ў іншэ место») [АПЗ(13)].

Усемагутным абярэгам у такіх выпадках заўсёды выступаў сімвал хрысціянскай веры – нацельны крыжык. Вопытныя людзі ў такіх справах падвучвалі менш ведаючых: «Як мой бацько ехаў моладу да Максіма на млын, то я сама гэта бачыла на свое вочы, як ужэ сабіраўся выезжаць з двору, то свой крыжык даставаў з-пад рубашкі і перэкідваў яго сабе на спіну. Так, гаворыў, шчэ ёго дзед робыў, то і ёго навучаў. Тогдзі ньякі знахар нэ страшны. А про Максіма людзі вэльмі дрэнно гаворылі. Боялыся млынара, шчо якое чародзейство напусціць, не дасць спокойно змоладу і вернуцца додому жывому-здоровому. Крыжык божый, з-за того, шчо яго постоянно на грудях носяць, то грудзі заўсёгда прыкрывае, а раз на спіну перакінеш, то і з-заду прыкрые, не дасць прыцапіцца злему і ліхому, чорному і чародзейному» [АПЗ(14)].

Зафіксаваны намі і варыянт, дзе гаварылася, што перад паездкай усё да таго ж Максіма, селянін не перакідваў крыжык на спіну, а вешаў на шыю яшчэ адзін, але ўжо не на грудзі, а якраз-такі на спіну. Мала гэтага, адзначалася, што крыжык бралі ў мужчыны з гэтай жа хаты. Лічылася, што сіла мужчынскага крыжыка значна мацнейшая, чым жаночага. «Мой дзед, як ехаў до Максіма на выселок, то заранёў сабіраўся. Там тое і дарогі было – версты тры-чатыры, а дзед ешчэ з вечора пачынаў рыхтовацца. Надто ж верыў, што той млынар страшныя вочы мае і на іх лепей не трапляцца лішні раз, шчо не нічога не случылося. Ён тады до свойго крыжыка вешаў ешчэ і бацькоўскі. Але гэты вешаў не прамо на грудзі, а, помоліўшыся, закідваў на спіну. Надто дзелово ўсё робіў, не гаворыў ні до кого, не жартоваў, а больш моўчаў. На ноч з вечора крыжык другі надзеваў. Бачыць доводзілася мне не раз, вот і раскажэ вам про гэта» [АПЗ(15)].

На гэтым бадай што ўся рэлігійнасць і вычэрпвалася. Далей згадваліся ў асноўным абярэгі, якія не былі агульнымі для жыхароў Палескага краю. Атрымлівалася так, што ў кожнага гаспадара быў свой «сакрэт», які дапамагаў яму не патрапіць у нерат, пастаўлены хітрым млынаром. Што перабольшвала сярод гэтых абярэгаў? Хутчэй набор нейкіх цяжкатлумачальных дзеянняў, спалучэнне ўсемагчымых прадметаў ці фетышызм нейкага канкрэтнага прадмета. Самае цікавае, што ім магла быць анучка (некалькі анучак), пуга, хлебная дзяжа і г.д. «Наш бацька, колькі я сама памятаю, то збіраючыся ў млын да Максіма, быў заўсёгда ж вельмі моўклівы, ні з кім не гаворыў. Нешто сабе толькі под нос бубніў. Можэ, якую малітву. Хто ж яго ведае. Толькі знаю, што мешкі он грузіў на воз заўсёгда з праваго боку. Так выбіраў стаць, штоб толькі з яго накідаць. Як бы не выпадало, але ўсёроўно ж свойго трымаўся. Одзін раз запыталася, чому ж ён так робіць? То сказаў ціхо-ціхо, коб ніхто лішні не чуў, што гэта ўсё од того, штобы Максім не прыставаў, штобы чародзейство своё на ёго не кідаў. Про того Максіма ў нас гаворылі, што любога чловека, які яму не поноровіцца, то можэ запросто зачароваць. Хворобу якую запросто напусціць, або якую беду на зло нашле» [АПЗ(16)].

Некаторыя запісаныя намі эпізоды, сведчаць пра тое, што нават прадметы, якія пільны гаспадар вымушаны быў замяніць перад паездкай да млынара з-за таго, што яны маглі проста не вытрымаць цяжару гружонага воза, людзьмі, якія заўважалі гэта збоку, усё тлумачылася, як існаванне пэўных абярэга ад уздзеяння чараўніцтва. «Даўно ўсё гэта было, але як наш бацько до млынара Максіма збіраўся, то абязцельна на коня хомут новы одзеваў. Абязцельна, хоця ён быў хорошим хазіяном і ўся збруя ў яго ўсёгда была спраўная. А тут, як толькі ехаць, то хомут мяняў. Нейначэй, гэта ад таго, што не хоцеў, каб той млынар ему што благое не ўчыніў. Бацько то сам нічога не гаворыў» [АПЗ(17)]. Эпізод, як эпізод, але дарога ад вёскі Дабраслаўкі, дзе намі быў зроблены запіс, да млына была такая ўжо пясчаная, што там запроста мог не вытрымаць і новы хомут, не тое, што «стары, але моцны». Таму дадзены выпадак адносіцца да звычайнага імкнення перасцерагчы сябе ад усемагчымых паломак і непрыемнасцей у дарозе.

У другім выпадку сцвярджалася яшчэ больш незразумелае: «У млын збіраючыся, то мой бацько доўго старанно рыхтоваўся. Подмазваў колёсы, провераў закруткі, оглоблі, хамута. Браў з собою колькі запасных кожаных паскоў і вяроўку, каб колі што ўсё ж не вытрымае і порвецца, то каб было чым подвязаць. Воз браў толькі свой. Ні ў якім разе ў такую поездку нельзя было браць чужой, бо хітрый мельнік усёроўно догадаецца і другім перэкажэ, што за гаспадар до яго прыехаў, што нават воза свойго не мае. Яшчэ бацька заўсёды браў з собою новую сыромятную пугу. Я гэта точно помню. Яна ў яго заўсёды ў клеці вісела, без дай прычыны, а кожны дзень, то польоваўся другой. А гэту як браў, то нешто, одворочваючыся, над ёю шэптаў. Калі вяртаўся назад, то, пасміхваючыся, пугу вешаў назад у клець. Мама мая ўжэ мне гаворыла, што наш бацька слова знае, якое дамагае ему ат зайздросных і чародзейных вочэй. Таму до яго Максім і адносіўся добрэ, ніколі сваіх чароў не накінуў» [АПЗ(18)].

Калі ехалі на млын да заведама моцнага знахара, то ні ў якім разе не імкнуліся змяняць што-небудзь з заведзенай сярод мясцовага насельніцтва традыцыі. Больш таго, лічылі, калі толькі што зробіш па-свойму, то тут жа абавязкова здарыцца бяда і сыходзіць яна будзе, як пакаранне за непакорны характар, іменна ад самога млынара. «Ведалі людзі, што млынар наш ліхій чалавек, то і імкнуліся любым пуцём ёму проста догождаць. Раз ён так сказаў, то рабі, не думай особа, добрэ гэта ці не. Ён жа не сам казаў, а ім тая нечыстая камандовала, якой ён верна служыў. Потым нешчасны чалавек мучыцца, у яго нешто здарылося, а з-заду, невядома скуль, смех дзікі нясецца. Таму думалі, што раз не пярэчыш яму, то гэта лепей за ўсё і аберагае, не дае чародзейному воку і запродазенай душы Максіма над людзьмі хрысціянскімі свою сілу правіць» [АПЗ(19)]. Таму даволі часта даводзілася запісваць сведчанні наступнага характару: «Когда ж поехаў до мельніка Максіма, на яго хутор, а ён, змалоўшы, сказаў, нібы-то параіў табе, прыязджаць да яго і ў наступныя разы, то ўсё гэта неабходно спаўняць абязцельна. Не будзеш так робіць, то расправіцца по-свойму і ўжэ потым і не отпросішся, і не одмолішся. Такое сільное зло ў яго было. Не одному хазіяну ён тут у нас у знакі даўся. Нікому не дароваў. Злую натуру меў. Што ажно страх. Наш сусед, посла службы ў польскім войску, домоў вернуўся і, ажоніўшыся гаспадарыць стаў самостойно. Грамотным быў, а яшчэ здаровый, што той столетній дуб. Усім і заўсёды казаў: «Я ні ў Бога, ні ў чорта не верую!» Учуй такое Максім, ці перадаў яму хто з сяброў, і так скруціў нашага суседа хворобой, што той на ногі ўзняцца не мог. Адно ляжаў і стогнаў. А мельнік наказаў яшчэ маладой яго жонцы, што калі хоча выбрацца ад нядуга, то няхай прыходзіць на млын парабкаваць. І што ж вы думаеце? Цэлы год парабковаў сусед за свой язык і за свою сілу. Затое потым, то бояўся лішні раз рот розявіць, так отвучыў яго Максім» [АПЗ(20)].

Слава аб дурных учынках млынара, аб ягоным імкненні ў любым выпадку пакараць непакорнага чалавека, жыве ў наваколлі да нашага часу. «Той Максім, каб яму і сёння вочы павылазілі, моўму бацьку буў што падробіў і ўзяў дай заклёў наш двор. Штоб нічога не водзілося, штоб нічога не плодзілося. Пры людзях гэта сказаў. Віна бацькова была ў тым, што ён не захоцеў мельніковы мешкі цягаць. Сказаў, што я крыху одпочну, бо толькі ж свой воз нагрузіў, а потым і за твое возьмуса. Ага. Той сразу, як розверэшчаўся, як раскрычаўся! І пры людзях заклёў двор. Самое глаўное, што бацько заўсёды ўсё робіў, да яго едучы, абярэгаючыся, думуючы. І тут такое. Ніякія молітвы не помоглі. Стаў у нас скот падаць. Нічога не плодзілося і не велосо. І доглядалі ж, бо сямейка наша старацельная була, рабодзячая. Нам усе тут у гэтом завідовалі. Покруціліся так цэлы год, а потым, добрыя людзі подвучылі, позвалі знахара, Лёвоша з Новаго Двора. Той, як толькі прыйшоў, як толькі глянуў, то одразу сказаў: «Максімова работа. Ёго заклён». Пошэптаў нешто, походзіў і запэўніў, што ўсё далей будзе добрэ. Так і пошло. Про того Лёвоша казалі, што ён, як знахар, быў моцнейшы за мельніка і той сам яго бояўся. Нават, гаворылі, што погоджаўся Лёвошу бесплатно молюць, каб толькі той за людзей не ўступаўся» [АПЗ(21)].

Лічылася, што ён можа запраста ўплываць на ўраджай. Варта яму было толькі захацець ці загарэцца помстай да кагосьці, як той чалавек адразу ж пачынаў адчуваць на сабе чарадзейную сілу млынара. «Ва ўсіх людзей жыта-пшаніца сілы набіралася, каласавала, а ў нас адным зеллем ніву зацягнула. Ніколі раньшэ такога не бывало. Тут здарылося. Такі ўжэ год выдаўся страшны, што ў старцы ходзіць довелоса. Хлебнулі гора такога, што не дай Божэ, нікому іншаму. Потым Левош нам новодворскій ніву одмоўляў. Его ходзілі ўсе нашы родныя просілі. Не адмовіў. Бацько запытаўся: «За што ж такая кара?» а ён усміхнуўся і гаворыць: «А твая жонка до мельніка жаць ходзіла? Вось нешто сказала, а ён почуў, ці подумала, а ён здогадаўся... Гэтаго і хопіло, каб розыйшлося ягоное ведзьмарство...». Пасля Левоша збожына крыху поправілася, але ўсёраўно ўроджай буў вельмі слабы. Праўда, ніва нам вернулася» [АПЗ(22)].

Ведаючыя людзі сцвярджалі, што ў адносінах да млынара адзін абярэг дзейнічаў заўсёды эфектыўна і безадмоўна – Максіма трэба было добраўна пачаставаць. Пры гэтым, асаблівага значэння не мела: дамоў яго да сябе запрашалі ці ж несці пачастунак на млын. Галоўнае заключалася ў іншым – у асаблівым прыгатаванні самагону, які прадназначыўся для знахара. «Нас некалі старэйшыя падвучвалі, каб ведалі, як пазбаўляцца ад кляцьбы ды пагрозаў Максіма. Ён жа быў настолькі жадны, што ніколі дома гарачай ежы не поеў. Усё на ходу хапаў, усё нясвежае, гнілое, цвілое. Гаварылі, што з-за жаднасці і сямейку сваю ў голодзе постоянно дзержаў. Дык вось, трэба было ўзяць пару колцаў коўбасы, окарака добры кавалак і бутылку горэлкі. Самае галоўнае, правільна падрабіць тую самагонку. Яе трэба было выгнаць, наліць у якуюсь шчыльна зачыненую посудзіну. А потым усыпаць туды пару жменяў зерна з новаго ўроджаю, каб ёна настаялася. Сама меней, так трэба было вытрымліваць недзе з недзелю. Потым зліць самогонку ў бутылку і несці мельніку. Як ён ужыве ўсё гэта, то абязцельна падобрэе до вашой родні і ніколі не будзе чэпаць. Гаварылі, што аднаго разу нехта, мабыць, падвучаны Левошом, подсунуў Максіму самогонку, настояную на лубіне. То так ужо поносіў, што потым ледзьве ногі смыкаў, але не помсціў тому чалавеку. Відаць, здогадаўся, хто за ім стоіць» [АПЗ(23)].

Такім чынам, да апошняга часу старадаўнія легенды і былічкі, усемагчымыя гісторыі, звязаныя з дзейнасцю і жыццём мясцовага млынара Максіма захоўваюцца ў памяці мясцовага насельніцтва.

Вядома ж, на гэтых вуснапаэтычных творах адчуваюцца ўплывы сацыяльна-эканамічных зменаў у грамадстве і, тым не меней, многае ўсёроўна застаецца на ўзроўні патрыярхальных разважанняў і меркаванняў.

Характэрна і тое, што назвы ўрочышчаў, прасёлкаў, дарог, нізінак і рачных заваротаў на рацэ Вісліцы, якая ўжо гадоў 30 як спрамлена меліяратарамі, захоўваюцца старадаўнія, што лішні раз указвае на трываласць захавання ў народнай памяці падзей мясцовай гісторыі.

ПРЫНЯТЫЯ СКАРАЧЭННІ

АПЗ – Асабістыя палявыя запісы

ЛІТАРАТУРА

1. Романов, Е.Р. Белорусский сборник. Вып. 8./ Е.Р. Романов – Вильна, 1912. -271 с.
2. Афанасьев, А.Н. Живая вода и вешее слово/ А.Н. Афанасьев. – М.: Художественная литература, 1988. – 318 с.
3. Ляцкий, Е.А. Представления белоруса о нечистой силе. Этнографическое обозрение. Кн. 7/ Е.А. Ляцкий. – М.: 1890.- 176 с.
4. Богданович, А.Е. Пережитки древнего миросозерцания у белорусов. / А.Е. Богданович. – Гродно, 1895. – 186 с.
5. Ненадавец, А.М. Святло таямнічага вогнішча./ А.М. Ненадавец. – Мінск: Беларусь, 1993. – 286 с.
6. Пункты 6 – 23 узяты з асабістых палявых запісаў, зробленых на Піншчыне ў 1980-я – 2000 гады.

MILLERS AS BEARERS OF MAGIC IN NATIONAL CONSCIOUSNESS (ACCORDING TO ORAL-POETIC MATERIALS OF PINSCHINA)

A.M. NENADOVETS

Summary

Numerous folk recordings, made by the author regarding to national views on the miller's role in the patriarchal life foundations of the poleshek peasants are considered. Great attention is drawn to the fact that a lot of things remained on the medieval patriarchal level, it is also accentuated that people managed to keep their strong belief in magic as well as its close connection with definite social groups of population of Pinsk region.

Поступила в редакцию 27 апреля 2009г.